

EL PALMERAR D'ELX

UN PAISATGE CULTURAL I
desenvolupament
SOSTENIBLE

Dossier didàctic de
1r i 2n de Batxillerat

Índex:

- 1 . Introducció**
(justificació i importància didàctica)
- 2 . Objectius**
- 3 . Continguts**
- 4 . Metodologia**
- 5 . Continguts específics**
(materials que s'hi aporten
per al professorat)
- 6 . Criteris
i instruments d'avaluació**
- 7 . Annex I.**
Activitats que ha de
desenvolupar l'alumnat

1

Introducció
justificació i importància didàctica

El Palmerar d'Elx, bé material inscrit en la llista del Patrimoni Mundial, és un element didàctic de primer ordre per a l'estudi del paisatge cultural, "obra conjunta de l'home i la naturalesa", segons definició de la UNESCO (Convenció del Patrimoni Mundial, article I). La incorporació del concepte de paisatge cultural en els processos d'ensenyament i aprenentatge obri un ric camp de possibilitats didàctiques transversals, ja que facilita la comprensió integrada dels factors naturals, socials, històrics i artístics que interaccionen en un territori concret. Proporcionar les eines per a desenvolupar la capacitat per a llegir i interpretar el paisatge cultural, no sols suposa l'adquisició de coneixements geogràfics, botànics, històrics i de les expressions culturals, també una posada en valor del patrimoni material i immaterial i la possibilitat de diagnosticar problemes relacionats amb els canvis mediambientals actuals, element clau en la formació d'una ciutadania responsable amb el seu entorn i territori.

Aquest dossier didàctic està dissenyat per a l'alumnat de 1r i 2n de Batxillerat i pot ser implementat com a material extra per a ampliar, reforçar i implementar coneixements en les assignatures de Geografia i Història d'Espanya; però també pot usar-se en les assignatures de Ciències de la Terra i del Medi Ambient, i en l'àrea Fonaments de l'Art I, en relació a les obres patrimonials de la Comunitat Valenciana. Així mateix pot ser usat en el cicle formatiu de grau superior Guia, Informació i Assistència Turística, en els mòduls Destinacions Turístiques, Recursos Turístics i Disseny de Productes (dins de la família professional d'Hostaleria i Turisme).

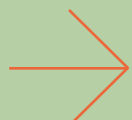
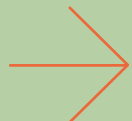
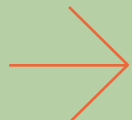
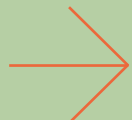
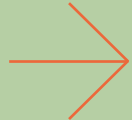

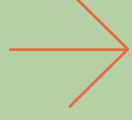
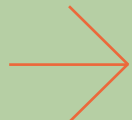
Partint del medi físic i de les relacions i interaccions entre paisatge natural i acció antròpica, s'estableix un recorregut pels canvis històrics en el Palmerar d'Elx, centrant-nos en les activitats econòmiques, els usos i costums, i destacant la importància de la cultura de l'aigua i del paisatge d'horta a la Comunitat Valenciana. La nostra cultura de l'aigua altament representativa d'un destacat intercanvi de valors humans en relació al disseny del paisatge constitueix un testimoni excepcional d'una cultura heretada i desapareguda (Al-Andalus), que representa un exemple excel·lent de patró de tradició d'assentament humà, ús de la terra i interacció amb un medi ambient excepcionalment vulnerable davant dels canvis. També pot servir com a exemple als desafiaments als quals ens enfrontem en un moment de canvi climàtic i escassetat de recursos hídrics, on destaca l'aprofitament i valoració dels rics recursos culturals i paisatgístics de la Comunitat Valenciana per a un desenvolupament sostenible.

A large, bold, white number '2' is centered on a solid green rectangular background. The background is framed by various tropical leaves, including monstera and palm fronds, in shades of green. The overall aesthetic is clean and modern with a natural, organic feel.

2

Objectius

Entre els objectius que es pretenen desenvolupar i aconseguir en relació als continguts curriculars, destaquen els següents:

- **Reconéixer** la importància de la interacció entre el medi natural i l'activitat humana en l'ocupació, construcció, evolució, usos i gestió dels paisatges.
- Ser capaços d'**identificar i interpretar** un paisatge cultural segons les seues particularitats geogràfiques i físiques, històriques, econòmiques, socials i culturals.
- **Reconéixer** el paisatge com una realitat canviant que evoluciona i ofereix diferents respostes als problemes del moment.
- **Sensibilitzar** sobre els efectes de l'activitat humana sobre el medi, reflexionant sobre els problemes ambientals, i promovent la participació en la seua conservació o millora a través del desenvolupament sostenible.
- **Reflexionar** sobre el valor del paisatge i la seua contribució en la nostra economia i qualitat de vida.
- **Valorar** el patrimoni de la Comunitat Valenciana i sensibilitzar sobre la pertinença al territori.
- Ser capaços d'**aplicar** els mètodes d'investigació, les noves tecnologies i els coneixements teòrics adquirits sobre exemples pràctics reals i pròxims, que en propicien la consolidació i aprofundiment.
- **Impulsar** l'autonomia personal i la col·laboració grupal mitjançant l'elaboració i exposició de continguts.

A vibrant background featuring a pattern of various tropical leaves, including monstera and palm fronds, in shades of green and yellow, set against a solid pinkish-red background. A large, white, stylized number '3' is centered on a solid pinkish-red rectangular area.

3

Continguts

Aquest dossier didàctic es relaciona amb els següents continguts del currículum:

Curs 2n de Batxillerat

Des de l'àrea d'Història d'Espanya:

Bloc 1.
Continguts comuns a l'aprenentatge
de la Història d'Espanya.

Bloc 2.
Les arrels històriques d'Espanya
(on ens centrarem sobretot en Al-Andalus).

Els continguts relatius a la història del Palmerar d'Elx també permetran repassar altres etapes històriques: edat mitjana, edat moderna i edat contemporània.

Des de l'àrea de Geografia:

Bloc 1.
Continguts comuns a l'aprenentatge de Geografia.

Bloc 3.
La diversitat del medi físic.

Bloc 4.
Activitats econòmiques i espais geogràfics.

Des de l'àrea Ciències de la terra i del medi ambient:

Bloc 1.

L'estudi de les relacions entre els éssers humans i el medi ambient. Les modificacions del medi a conseqüència de l'activitat humana i les diferents mesures de gestió.

Bloc 2.

El clima i els riscos meteorològics.

Bloc 3.

La contaminació de les aigües i les mesures de gestió i estalvi de l'aigua.

Bloc 6.

Les incidències polítiques, econòmiques i socials dels problemes mediambientals. Models de desenvolupament sostenible.

Curs 1r de Batxillerat

Des de l'àrea Fonaments de l'art I:

El treball amb aquest dossier pot implementar-se en relació a l'art iber (Dama d'Elx), el treball de recerca sobre el jaciment de l'Alcúdia, així com en relació a les obres d'art romà, islàmic o pertanyents a l'estil barroc.

Cicle formatiu de grau superior Guia, Informació i Assistència Turística

---

Des del mòdul de Destinacions turístiques

(Identificació de la geografia de la Comunitat Valenciana i Identificació de les principals destinacions turístiques d'Espanya).

Des del mòdul Recursos turístics

(Identificació dels recursos turístics del territori; Interpretació dels conceptes bàsics de l'art a la Comunitat Valenciana; Patrimoni rural i paisatgístic; Interpretació global del patrimoni històric, artístic i sociocultural, i Desenvolupament d'un turisme sostenible).

Des del mòdul Disseny de productes

(Anàlisi del potencial turístic d'una zona i Disseny de productes turístics).

4

Metodología

El professorat necessitarà dues sessions per a l'explicació dels **continguts específics** a l'aula (que es descriuen a continuació en el punt 5), així com per a informar de les activitats que ha de fer l'alumnat, al qual s'entregarà una sèrie de materials (especificats en l'annex I). El dossier planteja dues activitats després de l'adquisició de coneixements sobre el Palmerar a l'aula, totes dues relacionades amb la implementació dels coneixements adquirits a través de la realització d'una guia turística que tinga en compte la importància del paisatge cultural i el desenvolupament sostenible.

Primera activitat

Serà una activitat externa: visita al Palmerar històric d'Elx i al Museu i Centre d'Interpretació del Palmerar, situat a l'Hort de Sant Plàcid, on l'alumnat haurà de recollir informació (també gràfica) sobre els elements físics i culturals més destacats de l'enclavament. Com que el professorat haurà informat l'alumnat sobre les activitats que cal dur a terme, és important que els grups de treball per a la confecció de la guia turística estiguen formats prèviament a la visita, perquè així puguem repartir-se rols i funcions que els facilite el treball de recollida d'informació de manera coordinada i eficient. La visita al Palmerar històric d'Elx i al Museu i Centre d'Interpretació del Palmerar requereix, almenys, tres hores de l'horari lectiu.

Segona activitat

es durà a terme a l'aula amb un treball de recerca i de creació de continguts grupal previ, i se centrarà en una exposició oral de les guies turístiques realitzades. Per a l'elaboració de les guies turístiques es compondran grups de 5 alumnes. La guia turística podrà estar elaborada en presentació PowerPoint o en format audiovisual. Si se selecciona el format en PowerPoint, les exposicions orals seran de 10 minuts i tots els membres de l'equip hi hauran de participar. En el cas que es tracte de format audiovisual, la duració del metratge també serà de 10 minuts, i hi hauran de participar tots els membres del grup (especificant com ha sigut la seua funció en la producció de la peça audiovisual). A l'alumnat, a més, se li facilitaran una sèrie d'enllaços i materials extra per a obtenir informació a l'hora de fer la guia turística. Encara que el treball de creació de continguts es faça per part de l'alumnat fora de l'aula, és important que el professorat establisca pautes de seguiment d'aquest treball al llarg del procés (resolució de dubtes, assessorament, etc.).

Perquè hi haja una **difusió** del producte final més enllà del centre educatiu, es planteja la possibilitat que les guies turístiques puguen ser presentades i/o usades com a recurs didàctic a les sales expositives del Museu Puçol d'Elx, el projecte educativomuseístic del qual es basa en la valoració del patrimoni i la cultura locals i aposta per la participació d'escolars, investigadors i de la ciutadania en la seua política museística.

S'ha triat aquesta metodologia tenint en compte les competències que pretenem que l'alumnat adquirisca, atorgant una gran importància a l'organització d'equips de treball cooperatiu, la planificació i gestió de projectes, la cerca d'informació contrastada per a la creació de continguts, l'exposició en públic de les conclusions amb rigor, capacitat crítica i eficiència comunicativa, i amb el suport de les TIC.

Tenim també en compte que perquè es produísca un aprenentatge competencial dels continguts es requereixen activitats que plantegen la resolució de desafiaments autèntics, vinculats a un context de la vida real, requisit imprescindible per a donar sentit a l'aprenentatge i generar aprenentatges que es puguen implementar, siguen transferibles i duradors. La metodologia és a més transversal, amb una destacada dimensió social i mediambiental, que permeta a l'alumnat un aprenentatge col·lectiu i centrat en l'entorn. No oblidem que el turisme és un dels pilars de la Comunitat Valenciana per la seua aportació al PIB i a l'ocupació regional, i que preservar l'autenticitat del Palmerar passa per la implementació d'un turisme sostenible.

Temporalització

Quant a la temporització, pot usar-se aquest recurs en qualsevol moment del procés d'aprenentatge. Bé com a activitat inicial i motivadora en relació als blocs de continguts del currículum, o bé com a activitat de síntesi i/o aprofundiment o aplicació del que s'ha après. Però s'ha de tindre en compte que des de la realització de l'activitat externa, l'alumnat necessitarà entre un i dos mesos per a dur a terme la guia turística i/o el vídeo promocional, per la qual cosa pot ser plantejat com un projecte trimestral.

És a dir, es necessitarà dues sessions a l'aula per a l'explicació de continguts i activitats, un matí (o almenys tres hores de visita) per a l'activitat externa i, des de la realització de l'activitat externa, al voltant de mes i mig per a la realització del treball grupal, també haurà de reservar-se dues sessions més per a la presentació exposició de les guies turístiques per part de l'alumnat.

Els materials amb els continguts específics que es descriuen a continuació estan pensats per a ús del professorat, però el professorat pot decidir entregar-los a l'alumnat perquè el treballen de manera individual i/o grupal directament.

5

Continguts específics en relació amb el palmerar

(Materials que s'aporten per al professorat)

Anotacions per a l'aula

Per a entendre el paisatge cultural del Palmerar històric d'Elx, cal tindre en compte el **medi físic**:

El clima d'Elx és Mediterrani subdesèrtic o estepari. L'estepa càlida de la costa sud-aquest destaca per una **temperatura** mitjana anual al voltant de 17 °C-18 °C i hiverns molt suaus (no baixen de 10 °C). Les **precipitacions** són molt escasses: entre 300 i 150 mm anuals. El motiu és la disposició del **relleu** que provoca un efecte föhn a les comarques meridionals: les serres d'Alcoi i la Marina retenen la humitat de les borrasques del NO i dels temporals del NE; i la serra de Segura resguarda la zona de les borrasques que pugen des de l'Estret per la depressió Bètica. Es tracta, doncs, d'una zona àrida. L'aridesa és la insuficiència d'aigua en la terra i en l'atmosfera. Es produeix quan la precipitació és inferior a l'evaporació (al seu torn provocada per la **insolació** de les temperatures altes).

Respecte a la hidrologia, el **riu** que banya les seues terres és el **Vinalopó**, riu que naix a la mateixa Comunitat Valenciana i que té molt acusades les característiques dels rius que pertanyen al vessant mediterrani. Són curts, poc cabalosos, per l'escassetat de precipitacions, i molt irregulars (ja que tenen un règim exclusivament pluvial), amb estiatges acusats. Tenen una acció erosiva intensa, causada per la poca cobertura vegetal de terreny i pels pendents, que són considerables. El Vinalopó compta amb un magre aforament de 0,3 metres cúbics per segon i les seues aigües són salobres. La qualitat de l'aigua de la Comunitat Valenciana està afectada negativament per les característiques del terreny, on predominen els materials calcaris i les sulfatacions, que originen aigua de duresa elevada i una alta concentració de sals.

Elx està en una zona amb un **dèficit hídric** estructural molt pronunciat i greu (malgrat l'aigua que rep del Transvasament Tajo-Segura), on caldrà tindre en compte en el present i en el futur els riscos del descens del cabal del Vinalopó per davall del seu nivell ecològic i el risc de reducció i salinització dels aqüífers com el Fondo. L'aiguamoll del Fondo és considerat com a parc natural de la Comunitat Valenciana (espais naturals d'atenció preferent per la singularitat dels seus ecosistemes i els seus valors ecològics, educatius, culturals i estètics). Però davant d'un balanç hídric global deficitari, augmenta el consum d'aigua per les activitats productives desenvolupades (regadiu per als usos agraris, usos urbans, industrials i/o turístics); tot això podria suposar problemes per a l'aprovisionament d'aigua en quantitat i qualitat suficient per al desenvolupament de l'economia i de la qualitat de vida.

A això cal afegir alguns impactes del **canvi climàtic** a la Comunitat Valenciana i especialment a la zona del sud de la província d'Alacant, que poden suposar nous desafiaments. L'increment dels fenòmens meteorològics extrems, com la pujada excessiva de les temperatures estiuenques, el risc de sequera, l'erosió de la terra i la desertificació dels sòls. La superfície de terra amb el risc de desertificació alta i mitjana és del 59%. Fet que, al seu torn, redunda en la freqüència més alta d'incendis, en la deterioració i pèrdua de la massa forestal, així com en la pèrdua de biodiversitat afectada per les extincions locals per l'augment de les plagues i les espècies invasores. També cal tindre en compte el perill de disminució dels recursos hídrics (entre un 12% i un 15% en les conques del Segura i del Xúquer) i la pujada del nivell de la mar, que afectarà les zones humides del litoral. I la consegüent vulnerabilitat d'activitats econòmiques bàsiques com l'agricultura i el turisme.

El palmerar d'Elx

Paisatge cultural
i desenvolupament
sostenible

Continguts específics
en relació amb el palmerar

En aquest sentit, la política hidràulica de la CV vol protegir la qualitat de les aigües amb una sèrie de mesures entre les quals podríem destacar: promoure fórmules d'intercanvi amb els regants perquè usen l'aigua de menys qualitat (procedent de pous amb nitrats o de la depuració) i que es reserve la de més contingut en calci per al consum humà. Evitar la contaminació controlant els abocaments agrícoles i ramaders i industrials. Regenerar els sistemes hídrics degradats (*Programa d'Aigua i Paisatge*), amb una atenció especial a les zones humides, embassaments històrics protegits i llits fluvials. Preservar els paisatges de l'aigua (regadius històrics anteriors a 1960) com a elements de gran valor ambiental i cultural, i amb especial atenció a l'ús racional de l'aigua.

I en aquest sentit i davant els vells i nous reptes als quals ens enfrontem, el Palmerar històric d'Elx és un paradigma de l'horta d'oasi, especialment aclimatada a condicions adverses, i un exemple de gestió racional dels recursos hídrics i econòmics per al desenvolupament de la prosperitat i la convivència.

Vegem com ha anat canviant el paisatge cultural del Palmerar d'Elx al llarg de la **història**.

**el Palmerar
d'Elx
és un exemple
històric
de sostenibilitat
i un paisatge
cultural
heretat
d'Al-Andalus**

Tenint en compte les adversitats i els condicionaments del medi natural donat, analitzarem com el Palmerar d'Elx és un exemple històric de sostenibilitat i un paisatge cultural heretat d'Al-Andalus. Com a expressa Martínez (2006), la incorporació d'Hispania al món **musulmà** (a partir de la conquesta en el 711) va propiciar una fusió de les tècniques d'agricultura àrabs i subsaharianes amb el substrat indígena, els àrabs i berbers van portar nous cultius (tarongers, magraners, arròs i morera, entre altres), així com tècniques de regadiu especialment adaptades a condicions d'aridesa severa (séquies, safaretjos, sènies). L'esplendor de l'Islam va tindre com a base la gestió racional de l'aigua per a la pràctica agrícola, fonament econòmic de l'edat mitjana. La creació de grans hortes irrigades va permetre el desenvolupament de pobles i ciutats. Dues importants medines de l'islam occidental deuen el seu origen a l'establiment de pròspers oasis artificials: Marràqueix i Elx, fundada en el trànsit del segle X al segle XI. Urbs que van compartir segles d'història sota el govern almoràvit i almohade.

Els fundadors de l'urbs islàmica d'Elx van traçar el Palmerar com a terreny per a obtenir el màxim profit a la limitada dotació hídrica de la zona. Les palmeres aguanten bé les aigües salines i la seua plantació ordenada (alineades en els extrems de les parcel·les on oferien ombra i retenien la humitat) va possibilitar el cultiu d'espècies associades d'igual tolerància: fruiters com el magraner o la figuera, o després de plantes herbàcies com l'alfals i hortalisses. L'ordenació regular de les parcel·les va facilitar la distribució racional de les aigües del Vinalopó entre els regants, seguint el mètode de tandes (per estrictes torns) i usant els partidors mòbils de la Séquia Major (alguns dels braços o els ramals de la qual encara hui conserven noms àrabs o arabitzats); mentre l'aigua sobrant es comprava en subhasta pública. La Séquia Major era l'element fonamental de la ciutat islàmica, tal com el va descriure a mitjan XII el geògraf Al-Idrisi: "Elx és una ciutat construïda en un pla i travessada per un canal (jaliy) que ve a ella des d'un riu. Aquest canal entra a la ciutat per davall de les seues muralles, les seues gents en fan ús i donen proveïment als banys, perquè travessa els seus mercats i els seus carrers. Però és un riu salat i salobre; per això, els habitants beuen l'aigua dels cànters que porten a la ciutat des de fora, ja que les seues aigües potables són les aigües del cel."

Cal tindre en compte que els pobladors andalusins van ser experts en la gestió hídrica, ja que van crear institucions com el Tribunal de les Aigües, que dirimia (i dirimeix) els conflictes entre regants i pel repartiment de l'aigua i que es reunia a la mesquita de València (ara catedral de València).

La gamma de serveis prestats per les séquies a Elx i altres urbs andalusines no es reduïen al regadiu, alimentaven fonts, abeuradors, llavadors i els abundants banys públics, accionaven molins i prestaven serveis de sanejament a les comunitats. Recordem que la societat andalusina va tindre un clar predomini urbà, que la població es concentrava en medines envoltades de territori hortícola destinat al proveïment dels pobladors de la ciutat i on s'erigien alqueries. També que l'àrea mediterrània va ser una de les regions amb més densitat poblacional per la importància econòmica de la seua rica agricultura. El Palmerar és l'exemple material de l'esforç de successives generacions de llauradors i llauradores que van convertir zones semidesèrtiques en hortes i vergers, que generaven riquesa econòmica. Tal com va expressar Yaqut en el segle XIII: "(Als) és una ciutat d'Al-Andalus, de les dependències de Tudmir. És molt cèlebre per les seues exquisides panses i les seues excel·lents palmeres, que només es cultiven en aquesta regió d'Al-Andalus, que s'exporten des d'ací a la resta del territori."

**Se n'aprofita tot:
l'ombra,
el microclima ...
... la seua fusta
per a la construcció
i la creació
de mobiliari...
...i els seus fruits,
així els dàtils
suposen aliment ...
...també s'usen
com a components
de la medicina
tradicional.**

I en aquest sentit la palmera datilera s'erigeix com a eix central del seu sistema economicoagrari. La palmera datilera comuna (*Phoenix dactylifera L.*), planta herbàcia i dioica, és una espècie de distribució saharoaràbiga i circummediterrània. Se n'aprofita tot: l'ombra, el microclima que genera perquè crea un ambient humit que permet que altres plantes prosperen, la seua fusta per a la construcció i la creació de mobiliari, les seues fibres vegetals, i els seus fruits, així els dàtils suposen aliment per als humans i el bestiar i també s'usen com a components de la medicina tradicional. Però, a més, la palmera té una important simbologia religiosa, és la planta més citada en l'Alcorà i l'espècie vegetal que identifica la civilització arabicoislàmica, considerada l'arbre de la vida del Paradís (*Djanna*) —descrit com un frondós jardí replet de fruiters i solcat per rius i rierols—, que representa la generositat d'Al·là. L'aigua i les palmeres (base de la supervivència en els oasis) adquireixen així connotacions sagrades en la civilització islàmica.

Pel seu valor econòmic, l'oasi d'Elx va superar l'impacte de la **conquesta cristiana**. La ciutat va ser conquistada en 1265 per les tropes de Jaume I d'Aragó, la població musulmana va ser expulsada extramurs i se li va concedir un terreny a la marge dreta del Vinalopó, regada per la séquia Marxena, que va passar a ser conegut com a Magram o Almagram, però que també va rebre el nom d'Horta del Moro. Els moriscos van continuar dedicant-se al cultiu de la terra en les riques hortes valencianes, murcianes i aragoneses, i van ser mà d'obra competent i esforçada de la noblesa terratinent fins a la seua expulsió entre 1609-1614 durant el regnat de Felip III. Els nous pobladors cristians van mantindre el palmerar i l'eficient sistema de reg, introduint elements com la construcció d'un pantà entre 1632 i 1640. I en relació amb el culte catòlic es va originar un artesanat de palma blanca (la palmera està relacionada en el cristianisme amb Crist, la Mare de Déu i l'Església), que fa del Diumenge de Rams il·licità una de les expressions religioses i culturals més riques i belles de la Setmana Santa a Espanya hui dia, i el màxim valor de la qual és el **Misteri** (drama sacrolíric medieval sobre la mort, assumpció i coronació de la Mare de Déu, que se celebra cada any a la basílica de Santa Maria, antiga mesquita).

El Palmerar va cridar l'atenció dels viatgers il·lustrats del XVIII i va atraure artistes i enginyers al llarg del XIX, època de major expansió dels horts, quan se superaven els 200.000 exemplars (sumant les palmeres del palmerar històric i les del Camp d'Elx). Però el pas del segle XIX al XX va suposar un gir dramàtic, a causa dels canvis associats a la Revolució Industrial i urbana, que va posar en risc la pervivència del palmerar. El ferrocarril, inaugurat en 1884, va partir en dos el palmerar històric i molts horts es van ocupar per les instal·lacions de la incipient indústria, la ciutat s'estenia i nous barris van créixer sobre els horts de palmeres. En el període que va de 1850 a 1930 s'inicia el procés d'industrialització valenciana, gràcies sobretot a l'expansió i els beneficis dels cultius comercials com el taronger o la vinya. D'aquesta manera van sorgir els sectors secundaris tradicionals basats en la indústria agroalimentària, la de consum directe (tèxtil, moble, ceràmica) o la destinada a satisfer la demanda tècnica del sector agrari. Es tractava d'empreses d'origen i capital familiar, dimensions modestes i ús de tecnologia simple. Aquesta tecnifi-

Però el pas del segle XIX al XX va suposar un gir dramàtic, a causa dels canvis associats a la Revolució Industrial i urbana, que va posar en risc la pervivència del palmerar.

cació: maquinària agrària, motors d'extracció per a l'aigua de reg, fertilitzants químics, va fer perdre part de la raó de ser de la tradicional agricultura d'oasi. A més, companyies com Nuevos Riegos El Progreso o Riegos de Levante van començar a operar en la zona a principis del segle XX i van usar els sobrants del riu Segura (bombats des de la llacuna del Fondo) per a usar-los en els terrenys il·licitans. Els il·licitans i les il·licitanes van reaccionar en els anys vint en defensa de la protecció del Palmerar, liderats per l'erudit Pedro Ibarra i Ruíz. Gràcies a la seua campanya i mobilització, el valor del palmerar va obtenir reconeixement oficial a escala local i nacional. La Segona República va promulgar lleis en la seua defensa en 1933, el Ministeri d'Agricultura va declarar d'interés social el manteniment del Palmerar, i va prohibir per primera vegada la tala de palmeres vives, i en la dictadura de Franco va ser declarat

"Jardín Artístico" en 1943.

Els majors danys causats al Palmerar es duen a terme en el segle XX, fet que està relacionat amb causes econòmiques i decisions polítiques. Les ordenances aprovades per l'Ajuntament d'Elx en 1951 deixen accés lliure per a l'ús urbà del Palmerar en la seua aposta per convertir-lo en una ciutat-jardí, on els horts són transformats en espais d'oci i esbarjo i on s'insereixen instal·lacions públiques, així com habitatges privats de les classes privilegiades. El període que va de 1962 al 1986, amb una clara aposta per part del règim franquista pel turisme de sol i platja, és un període marcat per una greu especulació dels terrenys del Palmerar, també cal sumar la necessitat de sòl urbà per l'augment de la població. A més, Elx va passar a ser el referent industrial de la província d'Alacant en el plantejament desenvolupista franquista gràcies a la seua pròspera indústria del calçat. En 1972 es promulga el Pla especial d'Ordenació dels Palmerars d'Elx, que deixa l'espai obert per a la invasió de xalets i hotels en els antics horts. El període del 1979-1985, suposa una caiguda de la producció industrial i de l'ocupació, que també colpeja la ciutat d'Elx, ja que els sectors tradicionals no poden competir amb els nous països industrialitzats que venen producció més barata en el mercat globalitzat, la qual cosa suposa una pèrdua progressiva de la indústria local i la terciarització de l'economia.

El període 86-2000 va suposar una nova política de salvaguarda (Llei per a la regulació de la tutela del Palmerar d'Elx de 1986-Generalitat Valenciana i el Pla General d'Ordenació Urbana d'Elx de 1997); però així i tot es va dur a terme un abandó generalitzat de les explotacions privades agrícoles que sobreviuen per falta de rendibilitat econòmica i d'ajudes institucionals als agricultors per al seu manteniment. D'altra banda, en la dècada dels noranta hi va haver la plaga de morrut roig (*Rhynchophorus ferrugineus*) a causa de la importació massiva de palmeres ornamentals procedents d'Egipte i del nord d'Àfrica per a decorar jardins i coincidint amb el boom immobiliari. El morrut roig és un coleòpter molt agressiu i originari del sud-oest asiàtic que fa el seu cicle biològic a l'interior de la palmera i que va suposar la pèrdua de molts exemplars, que va posar de nou en risc la supervivència del palmerar il·licità. Fins que l'any 2000 va rebre el reconeixement de la UNESCO. Els criteris de la UNESCO per a la declaració de Patrimoni Mundial van ser: (ii): "Els palmerars d'Elx constitueixen un exemple destacat de la transferència d'un paisatge típic d'una cultura i d'un continent a un altre, en aquest cas d'Àfrica del nord a Europa" i (v): "El Palmerar és un tret característic d'Àfrica del nord, importat a Europa sota l'ocupació àrab d'una gran part de la península Ibèrica, i que ha sobreviscut fins hui. L'antic sistema de regadiu, que segueix en funcionament, té un interès particular."

Actualitat del Palmerar històric. El palmerar històric està conformat per uns 90 horts que coincideixen amb la partida d'Horts i Molins, gran part de la qual, l'extrem nord i nord-oest, ha sigut transformada en parcs i jardins; mentre els horts del sud i el sud-est mantenen més la seua autenticitat de paisatge d'horta gràcies al reg que reben de la séquia històrica. Si bé és cert que l'horta de palmeres ha perdut en gran part la seua potencialitat econòmica agrària, cal valorar el seu potencial com a infraestructura verda urbana i el fet que és el principal atractiu turístic de l'actual Elx. A més, el palmerar il·licità és una reserva de biodiversitat, ja que les datileres nascudes per reproducció sexual presenten infinitat de varietats, amb la qual cosa és una reserva genètica de l'espècie.

Material extra

El professorat disposa, a més, de la següent bibliografia i enllaços d'internet per a poder extraure i utilitzar material extra, que pot ser usat com a base per a la realització de comentaris de text o com a material audiovisual per a dinamitzar les sessions.

El palmerar d'Elx

Paisatge cultural
i desenvolupament
sostenible

Continguts específics
en relació amb el palmerar

Bibliografia

AVIÑÓ MCCHESENEY, Dominique (2014): *El paisaje de la huerta en el Sharq al-Andalus: el Palmeral de Elche* (tesi doctoral). Universitat de Múrcia.

CARMONA ZUBIRI, Daniel, TRAVÉ MOLERO, Raúl i NOGUÉS PEDREGAL, Antonio Migel (2015): "Los misterios del patrimonio y el turismo en Elche. Lo global (UNESCO) en lo local (identidad)", *Revista Andaluza de Antropología*, núm. 8, març 2015, p. 113-140.

LAGUNA LUMBRERAS, Emilio (2006): "Las especies cultivadas y asilvestradas de grandes palmeras datileras en tierras valencianas", *Bouteloua*, núm. 1, novembre de 2006, p. 6-12.

LARROSA ROCAMORA, José Antonio (2003): "El Palmeral de Elche. Evolución reciente y función turística después de su declaración como Patrimonio de la Humanidad", *CIUDAD Y TERRITORIO Estudios Territoriales*, XXXV (135), p. 127-154.

MARTÍNEZ, Luis Pablo (2006): "Tangible e intangible. Reflexiones acerca de la cultura del agua y el patrimonio de la humanidad en Elche", *IMAFRONTA*, núm. 18, p. 73-91.

MONTÚFAR, Rommel (2011): "El simbolismo de la palmera en la edad antigua", *Nuestra ciencia*, núm. 13, p. 50-54.

MUÑOZ-DELGADO, M. Concepción (2018): *Geografía. Batxillerat*. Madrid: Anaya.

PLUMED, José i MATEU, Isabel (2021): "Biología de la palmera datilera"; "Origen, ecología i cultiu de la palmera datilera"; "La producció dels dàtils"; "Usos tradicionals de la palmera datilera"; "Artesania de la palma blanca". En J. Plumed e I. Mateu (coords.), *Usos artesans i industrials de plantes a la Comunitat Valenciana*. Universitat de València.

RIVERA, Diego; Obón, Concepción; Laguna, Emilio; Alcaraz, Francisco i Carreño, Encarna (2012): "Biogeografía de las palmeras datileras (*Phoenix, Arecaceae*) en la cuenca mediterránea", *VII Congreso Español de Biogeografía*, Pirineo 2012.

SÁNCHEZ GARRIDO, Roberto Carlos (2003): "Patrimonio y paisaje: el Palmeral de Elche", en: S. Gallego Trijueque i E. Díaz Cano (coords.), *XI Premio de Ensayo Breve Fermín Caballero*. Toledo: ACMS, p. 33-62.

El palmerar d'Elx

Paisatge cultural
i desenvolupament
sostenible

Continguts específics
en relació amb el palmerar

Enllaços a audiovisuals d'Internet

Recursos culturals:

"Alicante: Palmeral de Elche"
(*Jardines con historia*, RTVE),
duració 30 min.

19 Aniversario del Palmeral de Elche como Patrimonio de la Humanidad
25:16 min.

Botànica i biodiversitat:

Agricultura de Oasis /Cooperación
<https://estacionphoenix.es/agricultura-de-oasis>

També es proporcionen els següents enllaços on s'explica **com elaborar guies turístiques** i amb exemples de guies turístiques en PowerPoint i audiovisual:

Como hacer una Guia Turistica utilizando powerpoint. Alvaro de Jesús.
<https://www.youtube.com/watch?v=bwb4ea60w0u>

Introducción a la guía turística
<https://www.youtube.com/watch?v=ryqapexdhwe>

Pasos para realizar la guía turística.
<https://www.youtube.com/watch?v=ufzbd7ubjo0>

Guies de turisme
https://empresa.gencat.cat/ca/treb_ambits_actuacio/turisme/professionals_turisme/emo_empreses_establiments_turisticos/emo_guies_turisme/

ELCHE: qué ver y hacer en la ciudad de las palmeras
<https://www.linkalicante.com/elche/>

El palmerar d'Elx

Paisatge cultural
i desenvolupament
sostenible

Continguts específics
en relació amb el palmerar

Per obtenir imatges que donin suport a les sessions (mapes, gràfics, fotografies històriques), es recomanen els següents enllaços a pàgines web:

Visualitzador cartogràfic del CNIG i de l'IGN

<https://centrodedescargas.cnig.es/CentroDescargas/index.jsp>

Institut Cartogràfic Valencià

<https://icv.gva.es/es/>

**Arxiu Municipal de l'Ajuntament d'Elx,
on es poden consultar fons i col·leccions**

<https://www.elche.es/archivo/>

Índex

6

**criteris i instruments
d'avaluació**

Tenint en compte que hem optat per la transversalitat i que l'element més important que s'ha d'avaluar és la creació de continguts per part de l'alumnat mitjançant un treball grupal, sustentada al seu torn en un context real i basada també en una activitat extraescolar; els criteris d'avaluació es basen en els criteris comuns d'aprenentatge i en l'aplicació de la metodologia científicohumanística segons el currículum de Batxillerat de la Conselleria d'Educació de la Generalitat Valenciana.

Criteris d'avaluació

- **Organitzar** un equip de treball distribuint responsabilitats i gestionant recursos perquè tots els seus membres hi participen i aconseguen les metes comunes, influir positivament en els altres i generar implicació en la tasca i utilitzar el diàleg igualitari per a resoldre conflictes i discrepàncies, actuant amb responsabilitat i sentit ètic.

COMPETÈNCIES: CSC, CAA, SIEE

- **Gestionar** de manera eficaç tasques o projectes, fer propostes creatives i confiar en les seues possibilitats, mostrar energia i entusiasme durant el seu desenvolupament, prendre decisions raonades assumint riscos i responsabilitzar-se de les pròpies accions i de les seues conseqüències.

COMPETÈNCIES: SIEE

- **Planificar** la realització d'una indagació sobre un tema transversal (històricoartístic i geogràficomedioambiental), definir problemes a partir de preguntes i hipòtesis i proposar un pla ordenat i flexible d'accions que facilite la selecció d'informació i recursos a partir de fonts diverses, l'organització del temps necessari i del treball individual i grupal.

COMPETÈNCIES: CAA, SIEE, CSC, CEC, CMCT

- **Seleccionar** i organitzar la informació rellevant, d'acord amb uns objectius previs, a partir de la comprensió de textos orals, escrits, gràfics i audiovisuals, continus i discontinus, usats com a fonts, a les quals es pot accedir a través de diversos mitjans (biblioteques, internet, museus, pàgines webs especialitzades i institucions científiques i d'investigació i divulgació, premsa, revistes especialitzades, administracions públiques, associacions ciutadanes) i aplicar estratègies, concordes al seu nivell, de cerca, registre, selecció i organització de la informació i decidir si tals fonts són adequades, fiables, suficients i si posseeixen algun biaix per la seua procedència i context de creació.

COMPETÈNCIES: CCL, CD, CAA

- **Interpretar** les dades, evidències i informació i contrastar-les amb les fonts científiques, històriques i culturals utilitzades i/ o apreses, mitjançant la seua representació en forma de gràfics, línies de temps, diagrames, taules, mapes conceptuals o esquemes i evitar judicis valor sobre el passat en termes de normes i valors del present.

COMPETÈNCIES: CCL, CD, CAA, CSC, CEC, CMCT

- **Escriure** les conclusions del seu treball, investigació o projecte mitjançant textos prèviament planificats, en diversos formats i suports, cuidant els seus aspectes formals i les normes de correcció ortogràfica i gramatical segons les propietats textuais de cada gènere i situació comunicativa, i respectant un llenguatge no discriminatori. Crear documents digitals com a documents de text, presentacions multimèdia i produccions audiovisuals, usant aplicacions informàtiques d'escriptori i serveis de la web.

COMPETÈNCIES: CCLI, CAA, CD.

- **Exposar** en públic les conclusions dels seus estudis documentals, experiències i projectes de manera clara, ordenada i creativa amb el suport de recursos (textuals, gràfics, audiovisuals, etc.), expressant-se oralment amb una pronunciació clara, aplicant les normes de la prosòdia i la correcció gramatical per a transmetre de manera organitzada la comunicació amb llenguatge no discriminatori.

COMPETÈNCIES: CCLI, CAA, CD.

Instruments d'avaluació

Activitat extraescolar

- Motivació, participació activa, curiositat, aprofitament i bon comportament: 10%.

Activitat final

(creació d'una guia turística promocional)

- Rigor i profunditat en la investigació (dades obtingudes, fonts consultades, interpretació de la informació): 20%
- Adequació en l'ús del llenguatge i eficiència comunicativa a l'hora de transmetre els resultats: 20%
- Maneig de les noves tecnologies en l'elaboració del projecte: 20%
- Creativitat mostrada en el projecte des del punt de vista estètic i l'originalitat: 10%
- Sensibilitat mostrada en el projecte envers temes com el respecte pel medi ambient, la igualtat de gènere, la valoració del patrimoni valencià i/o el respecte per les expressions i herència d'altres cultures: 20%

Tenint en compte que el producte final que entregará l'alumnat es basa en una sèrie d'activitats i en la realització d'un treball de recerca i creació de continguts que serà trimestral; suggerim que en l'avaluació trimestral de l'assignatura aquest treball projecte puntue un 10% de la qualificació final de l'avaluació trimestral.

7

Annex I.
Activitats que ha de desenvolupar l'alumnat

Annex I

Activitats que ha de desenvolupar l'alumnat

Confecció d'una guia de turisme del Palmerar Històric d'Elx

L'objectiu d'aquesta activitat pràctica se centra en l'adquisició de coneixements i en la valoració de conceptes com el paisatge cultural i el desenvolupament i turisme sostenible i es basa en una activitat externa i en una pràctica grupal.

L'**activitat externa** és una visita al Museu i Centre d'Interpretació del Palmerar històric d'Elx, situat a l'hort de Sant Plàcid, un espai per a conèixer el significat històric i cultural del Palmerar, la vida en l'horta valenciana i el sistema de regadiu original, la palmera i els seus usos, així com els cultius associats. El recorregut museístic es completa amb el passeig per l'hort, on s'exhibeix el treball d'un palmer. Aquesta activitat serà la base per a recollir informació amb la qual elaborar les guies de turisme.

Pràctica grupal

Pel que fa a la confecció de la guia de turisme o vídeo promocional, es tindran en compte els paràmetres següents:

- 1.** La pràctica es basa en la realització d'una guia promocional de turisme sostenible sobre el Palmerar històric d'Elx. El format pot ser presentació en PowerPoint o audiovisual (podran usar-se imatges captades amb el mòbil, càmeres de fotografia i/o de cinema).
- 2.** Heu de formar grups de 5 persones per a fer el treball de manera grupal i el repartiment de competències de cadascun i cadascuna dels membres haurà de ser consensuat des de l'inici del projecte i constar en el resultat final.
- 3.** A més dels continguts que aportes el o la docent en relació al Palmerar d'Elx, haureu de recollir informació durant la visita al Palmerar i disposareu d'enllaços de materials extra per a aprofundir en la investigació.
- 4.** Les guies hauran de constar de material escrit i gràfic (en el cas d'una presentació en PowerPoint) i oral i visual (en el cas del format audiovisual).

- 5.** En el treball s'inclouran les fonts (bibliogràfiques, audiovisuals, gràfiques, pàgines web, etc.) d'on s'ha extret la informació durant el procés d'investigació. És a dir, al final del treball hauran de referenciar-se tots aquells recursos usats per a obtenir informació.
- 6.** Les presentacions del treball es duran a terme a l'aula i tindran una duració de 10 minuts, en què hauran de participar (o haver participat, en el cas que es tracte d'una guia audiovisual) totes i tots els membres de l'equip.
- 7.** Es valorarà positivament la profunditat de la investigació realitzada, la claredat i creativitat expositiva i la valoració de conceptes com el de paisatge cultural i el de turisme sostenible (que tinga en compte el desenvolupament local respectant el medi ambient).

Indicacions:

Es tracta de destacar els valors fonamentals del paisatge cultural del Palmerar històric d'Elx, municipi que té tres elements patrimonials reconeguts per la UNESCO.

Però a més d'aquestes tres categories bàsiques, hi ha altres elements del repertori patrimonial que poden servir de referència a l'hora de fer el treball de recerca: el jaciment arqueològic de l'Alcúdia (on es va trobar la dama d'Elx); la basílica de Santa Maria; el castell d'Altamira (residència nobiliària construïda sobre les restes d'una fortalesa islàmica); la Calaforra (forma defensiva que protegia l'entrada a l'Elx islàmica); el Museu Agrícola de Puçol; el Museu Arqueològic i d'Història d'Elx; el Museu de la Festa.

També s'hi poden destacar recursos culturals com els costums, el folklore, les festes i la gastronomia. O centrar-se més en el patrimoni botànic i de biodiversitat vegetal que suposa el Palmerar d'Elx, el més gran d'Europa.

Materials extra:

Com realitzar una guia turística

Como hacer una Guia Turistica utilizando powerpoint. Alvaro de Jesús.
<https://www.youtube.com/watch?v=bwb4ea60w0u>

Introducción a la guía turística
<https://www.youtube.com/watch?v=ryqapexdhwe>

Pasos para realizar la guía turística.
https://www.youtube.com/watch?v=ufzbd7ubjo0_

Guies de turisme
https://empresa.gencat.cat/ca/treb_ambits_actuacio/turisme/professionals_turisme/emo_empreses_establiments_turisticos/emo_guies_turisme/

ELCHE: qué ver y hacer en la ciudad de las palmeras
<https://www.linkalicante.com/elche/>

Recursos culturales:

<https://www.misteridelx.com/>

<https://www.elche.es/museos/mahe/palacio-de-altamira/>

<https://www.elche.es/locations/la-calahorra/>

<https://www.rtve.es/play/videos/jardines-con-historia/alicante-palmeral-elche/5799461/>

<https://estacionphoenix.es/19-aniversario-del-palmeral-de-elche-como-patrimonio-de-la-humanidad>

Botànica i biodiversitat:

Estudio del comportamiento del picudo rojo

<https://estacionphoenix.es/estudio-del-comportamiento-del-picudo-rojo>

Agricultura de Oasis /Cooperación

<https://estacionphoenix.es/agricultura-de-oasis>

Ciclo biológico del picudo rojo

<https://palmeralelx.umh.es/2019/10/03/ciclo-biologico-picudo-rojo/>

Bibliografia recomanada:

Brotons González, Javier (2012): “Un romàntic francès enamorat del palmerar. Elx en el Voyage en Espagne d’Eugène Poitou (1866)”, *La Rella*, núm. 25, p. 13-28. (Disponible en google acadèmic).

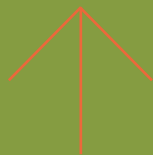
González Pérez, Vicente i Martín-Serrano, Gabino (2014): “Elx: la ciutat i el seu territori agrícola. Relectura d’una cooperació mil·lenària”, *La Rella*, núm. 27, p. 53-84. (Disponible en google acadèmic).

Larrosa Rocamora, Juan Antonio (2003): “El Palmeral de Elche. Evolución reciente y función turística después de su declaración como Patrimonio de la Humanidad”, *CIUDAD Y TERRITORIO. Estudios territoriales*, núm. 135, p. 127-154. (Disponible en google acadèmic).

EL PALMERAR D'ELX

UN PAISATGE CULTURAL I *desenvolupament* SOSTENIBLE

Dossier didàctic facilitadora:
Montserrat Hormigos Vaquero

**GENERALITAT
VALENCIANA**

Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

GVA
**Pressupostos
participatius**